

Egy megnyert csata az elveszített háború után

Matúz Gábor filmje a huszadik századi magyar történelem egyik válságperiódusába kalauzol el bennünket. Néhány hónappal az elveszített első világháború után, 1919. január 29-én Balassagyarmat fegyvert ragadott a cseh megszállók ellen. Ebben az időszakban történtek ugyan még hasonló kísérletek a fegyveres ellenállásra, de ezek egyike sem volt eredményes – erre a film is felhívja a figyelmünket. A magyar Országgyűlés e „hősies” küzdelem előtt a 2005. évi XXXIX. törvény elfogadásával, a „Legbátrabb Város” („Civitas Fortissima”) cím odaítélésével hajtott fejet. Ez az esemény tehát mindenképpen egyedülálló, ezért is lényeges, hogy a film miként tárja fel a történeteket. A tárgyalt hónapokról, mint ahogyan magáról az első világháborút követő korszak egészéről is, ugyanis számos legenda él a magyar közgondolkodásban. A magyar társadalom jelentős része így hajlamos ezt a történelmi periódust a leegyszerűsítő, mitikus gondolkodásmód szemüvegén keresztül szemlélni. Több okból sem könnyű tehát erről az időszakról filmet készíteni, mert minden ilyen kísérlet könnyen szakmai, politikai vagy egyéb típusú viták középpontjában találhatja magát.

A *legbátrabb városban* magyar, francia és cseh szakértők is megszólalnak. Ebből a szempontból egyoldalúság kétségtelenül nem jellemzi az alkotást. A helyi, regionális jelentőségű történeteket a film igyekszik beilleszteni a nagyhatalmi politika összefüggéseibe, különösen ami a térségünket, értelemszerűen Csehszlovákia megalakulását illeti. Ez természetesen rendjén is van, ahogyan az is, hogy Magyarország 1918. őszi állapotát is felvázolja. Ennek a logikai felépítésnek köszönhetően a magyar és az európai összefüggésekbe illesztett helyi eseményekről a nézők olyan áttekintést kaphatnak, amely hozzájárulhat a korszak lehető legtöbb szempontból való megismeréséhez. Ezt az áttekintést az alkotás ugyan megadja, de sajnos nem törekszik néhány, a témához szorosan kapcsolódó, megkerülhetetlen kérdés körütekintő megválaszolására. A narrátor által elmondottakat emiatt szükség lett volna néhány ponton árnyalni, kiegészíteni. Az alábbiakban jelezni kívánom a film megítélésem szerint problematikus vonásait,

természetesen nem feledve mindazt, ami a film erényeként könyvelhető el. Az egyszerűség kedvéért nem követem a film gondolatmenetét. Először a nagyhatalmi politikával kapcsolatos összefüggéseket, majd a magyar viszonyokat emelem ki.

A térségünkkel összefüggésben a nagyhatalmi szinten játszódó események értelemszerűen az Eduard Beneš személyével összekapcsolt csehszlovák törekvések bemutatására fókuszálnak. Így szó esik a területi céljaikat alátámasztani igyekvő, nehezen igazolható érvrendszerükről („történeti Szlovákia”), illetve arról is, hogy a területfoglalással kész tények elé kívánták állítani a nagyhatalmakat. Minderről Miroslav Jeřábek cseh politológus és Rudolf Kučera cseh történész álláspontja is elhangzik, ezeket Paul Gradwohl francia és több magyar történész, Popély Gyula és Tyekvicska Árpád véleménye egészíti ki. A nagyhatalmak rendezési elképzeléseiről megtudjuk, hogy ezek csak 1918 tavaszára (!) jutottak el arra a pontra, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia fenntartásával már nem számoltak, miután ekkor ez már nem állt érdekükben. Erről röviden Romsics Ignác történész összegzését halljuk. A győztes államok céljainak bemutatása, akár csak röviden is, természetesen megkerülhetetlen a magyar történelem e szakaszának megértéséhez, ahogyan az 1919. január 18-án megnyitott békekonferenciáé is. A konferenciának a jövőbeli magyar határokkal foglalkozó területi bizottságai csak a balassagyarmati események után kezdték meg működésüket. A határokkal kapcsolatos tárgyalások tehát kronológiai okokból nem tartoznak szorosan a film témájához, így bemutatásukra nem is kerül sor. Emiatt azonban nehezen érthető, hogy a békekonferenciáról szóló rész miért foglalkozik mégis két legendával, ráadásul meglehetősen részletesen. Az egyik a román prostituáltak kérdése, miszerint Románia a számára kedvező területi döntéseket a prostituáltak által nyújtott szolgáltatásokkal kívánta elérni. Annak érdekében, hogy ez hihető legyen, még a francia főváros erkölcsi romlottságát is taglalja a film. Érdekes kérdés, hogy a magyar–csehszlovák határhoz mi köze van mindennek. A másik legenda Clemenceau szerepéhez

kapcsolódik. Eszerint a magyar menye és Clemenceau magyarok iránti, egyik színművének 1906-os sikertelen budapesti előadása által is befolyásolt ellenszenve határozta meg a határaink sorsát. E legendák ismertetését követően ugyan elhangzik az a kérdés, hogy a valóságban e „tényezők” milyen mértékben befolyásolhatták az új határok

kijelölését, ennek ellenére érdemesebb lett volna más kérdésekkel foglalkozni, vagy legalábbis e legendák megalapozatlanságát jobban hangsúlyozni. Mindezzel ellentétben teljes joggal kapott hangsúlyos szerepet annak bemutatása, hogy a vitathatatlan stratégiai jelentőségű vasútvonalak miként befolyásolták a magyar–csehszlovák határ kialakítását – ahogyan ez más határok vonatkozásában is történt.

A „legbátrabb város” történetének a fentiekén túl az ország politikai, katonai, gazdasági, szociális, egészségügyi viszonyai is keretet adtak. Ezekről a film sem feledkezett meg, de az országos kitekintésen túl hasonló információkat Nógrád vármegyével kapcsolatban is hallunk. A korszak hangulatát a filmhíradó-részletek, képek, újságcikkek, versek idézik fel. Az elhangzottakat alátámasztó térképes ábrázolás – a film egészét tekintve – hatásos, kifejező. Az országban tapasztalható kaotikus viszonyok ecsetelésekor természetesen kiemelt helyen szerepelt Károlyi Mihály felelősségének problematikája. Pacifista, idealista politikájának, illetőleg ennek minden kétségtelenül negatív következményének tárgyalását, értékelését természetesen nem lehet megkerülni. A film által készített „mérleget” azonban mindenképpen árnyalni kellett volna – bár Paul Gradwohl félreérthetetlenül jelezte a kormányzat rendkívül nehéz, ahogyan ő fogalmazott, „lehetetlen” helyzetét. Az alkotók ugyanis „az állami szintre emelt pacifizmus”-t, s így Károlyi Mihályt, elsősorban Tormay Cécile író kritikusi véleményére („degenerált, gögös, végtelenül hiú, romlott”) hivatkozva értékelték. Sigmund Freud szintén idézett álláspontja szerint a magyar nemzet „politikai bölcsesség”-ének hiányát jelzi, hogy „a sok gróf közül a legokosabbikat, Tisza Istvánt meggyilkolják, a legbutábbikat, Károlyi Mihályt, pedig megteszik miniszterelnöknek”. A korszak tárgyilagos bemutatását az idézeteken kívül időnként

a film szóhasználata sem segíti. Az alkotók tehát nem érezték fontosnak Károlyi Mihály szerepének körültekintő értékelését. Érdemes lett volna azzal foglalkozni, hogy pacifista, antimilitarista, a tiltakozó jegyzékekre támaszkodó politikájának sikerességét a wilsoni elvekre, az antant (feltételezett) jóindulatára alapozta. Úgy vélte, hogy a békekonferencia a fenti elvek alapján hozza majd meg a döntéseit, így (Horvátországot leszámítva) az ország területi integritásához ragaszkodó (!) magyar kormány által követett politika kedvező elbírálásban fog részesülni. Lehetett volna arra is utalni, hogy a későbbiekben, 1919 februárja során, a következményeket látva Károlyi átértékelte a politikáját. A katonai erő összefüggésében, Linder Béla meglehetősen jól ismert kijelentésével ellentétben, a hadügyminiszter november eleji rendelete nem kerül szóba, ami a leszerelés mellett egy új hadsereg felállítását rendelte el. A hadseregszervezés kudarcának okai szintén nem kerülnek említésre. Egy jól megfogalmazott, összeszedett, tehát egyáltalán nem hosszú kiegészítéssel ezek a hiányosságok pótolhatóak is lettek volna, s így a film jóval kiegyensúlyozottabb lehetne.

A balassagyarmati események azt követően kerültek a középpontba, hogy a felvidéki területeket megszállta a cseh haderő. Balassagyarmaton a csehek elsőként a stratégiai célpontokat (vasútállomás, lak tanya) vonták ellenőrzésük alá, így nem véletlen, hogy a helyiek ellenállását a vasutasok kezdték el szervezni. A helyi eseménysor leírása rendkívül részletes, aprólékos, ez Gere József vasúttörténész, Szabó József János hadtörténész és Tyekvicska Árpád történész felkészültségét jelzi. Műfaját tekintve a filmet sajátos kettősség jellemzi. A szakértők hozzászólásai értelem szerűen az alkotás dokumentumfilm-jellegét erősítik. A részletesen elbeszélte helyi eseményeket megjelenítő, illetve bizonyos értelemben a kor hangulatát, ér

zéseit visszaadó színészi játék – az érzelmekre ható filmzenével együtt – azonban már a játékfilmek kategóriájához közelíti az alkotást. E betétek a nézők számára teszi átélhetővé a történeteket, miután közel hozzák mindazt, ami 1919 januárjában Balassagyarmaton történt. E jelenetek közül Rákóczi István kormánybiztos és a fegyveres ellenálláson gondolkodó katonák közötti tárgyalást emelném ki, amely során jól érezhető a kormány politikájának (jegyzékben történő tiltakozás, a békekonferencia majd lehetőséget ad a magyar álláspont kifejezésére) megfelelni igyekvő kormánybiztos és a fegyveres ellenállás útjára lépni kívánó katonák szembenállása, akik szerint a kormány várakozásai megalapozatlanok. Az alkotás játékfilmes vonulatát önmagában nem érzem kifogásolhatónak. Nem róható fel az alkotóknak, hogy hangsúlyozzák a helyiek szerepvállalását, s az sem, hogy megjelenítik a kor emberének érzéseit, a hazaszeretet és az összetartás fontosságát, amelyek 1919 januárjának második felében döntéseiket, tetteiket meghatározták. Igaz viszont, hogy ez kétségtelenül a film szubjektívizmusát erősíti, s ez joggal kifogásolhatóvá válik, ha az ország vezetőivel, elsősorban Károlyi Mihállyal kapcsolatban egyedül Paul Gradwohl szavaiól érezhető ki némi empátia. Az említett egyoldalú, leegyszerűsítő megközelítés miatt ugyanis úgy hagyhatják el a nézők a mozit, hogy az egyik oldalon a „országvesztés”-ért felelőssé tett Károlyi képét látják maguk előtt, akinek várakozásai, lehetőségei bel- és külpolitikai tekintetben egyáltalán nincsenek kellően bemutatva. A nézők vele szemben a csehek ellen fegyvert ragadó, tetteik, döntéseik miatt felma-

gasztosított katonákat és a civil lakosságot látják, akik a film szerint a jövőjükért, a magyarságért és a nemzet „becsületéért” cselekedtek. Így egyfajta példaképként jelennek meg előttünk. Különösen is hangsúlyossá válik mindez a film utolsó mondataiban, amikor egy meglehetősen túlzó, mítoszteremtésre kiválóan alkalmas értékelés hangzik el. Arról hallunk ugyanis, hogy „véráldozatuk [mármint Balassagyarmaté – T. D.] nem tudta útját állni a külső és belső országvesztésnek, Trianonnak és a vörös terrornak”. A balassagyarmati események, ennek helyi főszereplői, a történettudomány szemszögéből nézve azonban úgy nyerhetik el méltó helyüket a magyar közgondolkodásban, ha arra törekszünk, hogy az elbeszélt történet összes szereplőjének motivációját megértsük.

A korszak tárgyilagos bemutatására, különösen is közérthető, fogyasztható keretek között rendkívül nagy szükség van, ugyanis a széles körben létező hamis, egyoldalú és leegyszerűsítő történelemmagyarázattal, s az erre épülő, a realitásokkal összhangban nem álló történeti tudattal szemben talán ez hozhat némi változást. *A legbátrabb városnak*, illetve természetesen minden hasonló filmnek is a felelőssége, hogy segíti-e a múltunk előítéletektől mentes bemutatását, vagy ezzel szemben legendák, mítoszok továbbélését szolgálja. *A legbátrabb város* ezen az úton megállt valahol félúton...

(*A legbátrabb város. Egy történet azokról, akik magyarok akartak maradni. Élve vagy holtan. Rendezte Matúz Gábor. Kulturfilm Produkció 2009.*)

Turbucz Dávid